

UOT 34:343.2 Cinayət hüququ, s.40-53

ANAR CAVADOV

*Hüquq üzrə Fəlsəfə Doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin
Elmlər Doktoru proqramı üzrə Doktorantı, Azərbaycan
Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının müəllimi,
Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü, vəkil
ORCID iD: 0009-0007-0929-6310
E-mail: vekil_anar@mail.ru
DOI: <https://doi.org/10.64498/MONK1709>*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT-HÜQUQİ MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLAR

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayanlar, cinayət-hüquqi müdafiə, beynəlxalq standartlar, beynəlxalq standartların rolu və əhəmiyyəti, uşaq hüquqları, Pekin qaydaları, Ər-Riyad prinsipləri, Uşaq hüquqları haqqında konvensiya, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən minimal yaş həddi

Keywords: minors, criminal legal protection, international standards, role and importance of international standards, children's rights, Beijing Rules, Riyadh Principles, Convention on the Rights of the Child, minimum age for criminal responsibility

Anahtar kelimələr: küçüklər, cezaı hukuki koruma, uluslararası standartlar, uluslararası standartların rolü ve önemi, çocuk hakları, Pekin Kuralları, Riyad İlkeleri, Çocuk Hakları Sözleşmesi, cezaı sorumluluk için asgari yaş

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовно-правовая защита, международные стандарты, роль и значение международных стандартов, права детей, Пекинские правила, Эр-Риядские принципы, Конвенция о правах ребенка, минимальный возраст уголовной ответственности

X əsrin 50-ci illərindən başlayaraq beynəlxalq birlik yetkinlik yaşına çatmayanlar kimi olduqca həssas və müdafiəyə ehtiyacı olan sosial qrupun yaş xüsusiyyətləri, onların öz hüquqlarının tam və effektiv şəkildə müdafiə edə bilmədiklərini nəzərə alaraq ümumən yeniyetmələrin, o cümlədən cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə xüsusi hüquqi vasitələr yaratmağa, bu istiqamətdə bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlər qəbul etməyə, beynəlxalq standartlar hazırlamağa başlamışdır [20]. A.M.Qasımovanın qeyd etdiyi kimi, keçən əsrin ortalarından etibarən insan hüquqlarının müdafiəsinin əsas istiqamətlərindən biri kimi uşaq hüquqlarının müdafiəsi xüsusi aktualıq kəsb etməyə başlamış, bu sahənin spesifikliyi və əhəmiyyəti nəticəsində insan hüquqlarının prinsipləri sistemində uşaq hüquqlarının müdafiəsinin spesifik prinsipləri özündə əks etdirən beynəlxalq-hüquqi standartlar qəbul edilmişdir [3, s.3].

Beynəlxalq standartlar istər onları imzalamış dövlətlər üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik beynəlxalq normativ-hüquqi aktlarda, istərsə də

tövsiyə xarakterli beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapır. S.M.Yaqofarov qeyd edir ki, “beynəlxalq standart” anlayışına beynəlxalq hüququn ümumqəbul olunmuş norma və prinsiplərinin təsbit olunduğu beynəlxalq müqavilələr, o cümlədən onlarda öz əksini tapmış norma və prinsiplərin reallaşdırılması mexanizmlərinin və prosedurlarının yaradılması məqsədilə işlənib hazırlanmış çoxsaylı tövsiyə xarakterli beynəlxalq sənədlər daxildir [27, s.43; 30, s.5].

Xüsusi ədəbiyyatda ədalət mühakimə icraatı sahəsində yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqi müdafiəsinə dair müddəaların təsbit olunduğu beynəlxalq standartlar icrası məcburi olan beynəlxalq və regional xarakterli normativ-hüquqi aktlar (məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası və s.) və beynəlxalq müqavilələr bazasında təsis edilmiş orqanlar tərəfindən müxtəlif konfranslarda qəbul edilmiş və tövsiyə xarakteri daşıyan beynəlxalq sənədlər (məsələn, Pekin qaydaları, Ər-Riyad rəhbəredici

prinsipləri və s.) kimi qruplar üzrə təsnifləşdirilir, sonuncuların beynəlxalq müqavilələrdə şərh olunmuş ümumi standartları konkretləşdirdikləri qeyd olunur [28, s.216].

Beynəlxalq-hüquqi sənədlərin, bir sıra xarici ölkələrin (postsovet ölkələrinin, Almaniya, Fransa və sair kimi qərb ölkələrinin) cinayət qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, müasir dövrdə əksər dövlətlərdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqi müdafiəsinə istiqamətlənmiş cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin ümumi prinsiplərinin XX əsrdə qəbul edilmiş Uşaq hüquqlarına dair Cenevrə Bəyannaməsi, Uşaq hüquqlarına dair BMT Konvensiyası, BMT-nin Yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart qaydaları (Pekin Qaydaları) və digər beynəlxalq sənədlər əsasında formalaşdığını göstərir [2, s.15; 4, s.74-75; 5, s.75].

Yetkinlik yaşına çatmayanların beynəlxalq-hüquqi statusu, cinayət törətmiş uşaqların hüquqi müdafiəsi sahəsində beynəlxalq standart səviyyəsinə yüksələn beynəlxalq-hüquqi aktları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1) Əsas insan hüquqlarını və onların müdafiəsini bəyan edən beynəlxalq aktlar: 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi; İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası; İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 19 dekabr 1966-cı il tarixli Beynəlxalq pakt; Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 19 dekabr 1966-cı il tarixli Beynəlxalq pakt və ona əlavə olunan Fakultativ protokol; İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan davranış növlərinə qarşı 10 dekabr 1984-cü il tarixli Konvensiya;

2) Uşaqların hüquqlarının bəyan edilməsinə, habelə fəvqəladə vəziyyətlərdə uşaqların xüsusi müdafiəsinin təmininə istiqamətlənən beynəlxalq-hüquqi sənədlər: BMT-nin 20 noyabr 1959-cu il tarixli Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi; Uşaq hüquqları haqqında 20 noyabr 1989-cu il tarixli BMT Konvensiyası (qeyd elək ki, bu Konvensiya 13 iyun 1990-cı ildə keçmiş SSRİ Ali Soveti tərəfindən ratifikasiya edilmişdir); Silahlı münaqişələrdə uşaqların iştirakına aid olan uşaqların hüquqları haqqında Konvensiyaya Fakultativ protokol; Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası ilə bağlı uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya əlavə edilən Fakultativ protokol; Fəvqəladə vəziyyətlərdə və silahlı münaqişələr dövründə qadınların və uşaqların müdafiəsi haqqında 14 dekabr 1990-cı il

tarixli BMT Bəyannaməsi və s.

3) Yetkinlik yaşına çatmayanlara barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə və yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlarla davranış məsələlərinə həsr olunmuş beynəlxalq-hüquqi aktlar: Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair BMT-nin Minimal standart qaydaları – “Pekin qaydaları” (BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1985-ci il tarixli 40/33 nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir); Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün BMT-nin Rəhbəredici prinsipləri Ər-Riyad rəhbəredici prinsipləri (BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1990-cı il tarixli 68-ci plenar iclasında 45/112 nömrəli Qətnamə ilə qəbul edilmişdir); Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi sahəsində BMT qaydaları (BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1990-cı il tarixli 45/113 sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir) və s.

Qeyd olunanlar beynəlxalq sənədlər yeniyetmələr arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət-hüquqi müdafiəsi aspektində beynəlxalq hüququn ən mühüm mənbələridir.

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Millətlər Liqasının Assambleyası tərəfindən hələ 1924-cü ildə qəbul edilmiş və daha çox Uşaq hüquqları haqqında Cenevrə Bəyannaməsi kimi tanınan beynəlxalq sənəddə ilk dəfə olaraq uşaqlar ictimai münasibətlərin aktiv subyekti hesab edilmiş, uşaq hüquqlarının təmininə istiqamətlənmiş bir sıra prinsiplər formulə edilmişdir.

Bilavasitə uşaq hüquqlarının müdafiəsi haqqında ilk beynəlxalq sənəd BMT Baş Məclisinin 20 noyabr 1959-cu il tarixli 841-ci plenar iclasında qəbul edilmiş, 10 maddə prinsipdən (uşaqlara münasibətdə hər hansı əlamətlərə görə diskriminasiyanın yolverilməzliyi; uşaqların normal inkişaf hüququ; təhsil almaq hüququ; qəddarlıqdan və istismardan müdafiə hüququ və s.), ibarət olmaqla tövsiyəedici xarakter daşıyan Uşaq hüquqları haqqında Bəyannamə olmuşdur. Bəyannamədə uşağın fiziki və əqli cəhətdən yetkin olmaması, hələ kamillik səviyyəsinə çatmaması səbəbindən xüsusi müdafiə və qayğıya, o cümlədən hüquqi müdafiəyə ehtiyacı olduğu qeyd olunmuş, uşaqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində daha səmərəli qanunvericilik və digər tədbirlərin işlənib hazırlanaraq qəbul edilməsinin zəruriliyi göstərilmişdir [14, s.180]. Bu beynəlxalq sənəddə irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi

və ya digər əqidələri, milli və ya sosial mənsubluğu əlamətlərinə görə fərq qoymadan, diskriminasiyaya məruz etmədən istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə uşaqların hüquqlarının qorunması və müdafiəsi məqsədilə bir sıra sosial-iqtisadi, mədəni və hüquqi prinsiplər və prioritetlər bəyan edilmişdir. Bəyannamənin tarixi əhəmiyyəti və dəyəri ondadır ki, onda müasir dünyada uşaqların real vəziyyəti göstərilmiş və dünya birliyi qarşısında əksər dövlətlər üçün kəskin və aktual olan uşaqların müdafiəsi, layiqli inkişafı və tərbiyəsi problemləri ön plana çıxarılmışdır. Bir sözlə, mahiyyət etibarilə bu beynəlxalq-hüquqi akt bir çox cəhətdən yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə dünya birliyinin, dövlətlərin milli siyasətinin baza istiqamətlərini müəyyən etmişdir [17, s.385-388].

16 dekabr 1966-cı ildə BMT Baş Məclisinin 2200 (21) Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda ümumən insan hüquqları ilə yanaşı, bilavasitə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqi müdafiəsinə yönəlmiş bəzi müddəalar və hüquqi təminatlar da əksini tapmışdır. Məsələn, Paktın 6.5-ci maddəsində xüsusi olaraq qeyd olunur ki, “yaşı 18-dən az olan şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərə görə ölüm hökmü çıxarıla bilməz”. Paktın 14-cü maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı belə bir müddəa təsbit olunmuşdur ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məhkəmə prosesi bu şəxslərin yaşı və onların yenidən tərbiyə olunmaq istəmələri nəzərə alınmaqla keçirilməli, məhkəmə tərəfindən çıxarılan hər bir hökm və ya digər qərarda yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı maksimum dərəcədə nəzərə alınmalıdır. Beynəlxalq paktın 24-cü maddəsində isə göstərilir ki, hər bir uşağın, irqi, dərinin rəngi, cinsi, dili, dini, milli mənsubiyyət əlamətlərinə görə heç bir diskriminasiya olmadan ailə, cəmiyyət və dövlət tərəfindən onun statusunun, vəziyyətinin tələb etdiyi səviyyədə müdafiə tədbirlərinə malik olmaq hüququ vardır [26, s.202].

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət-hüquqi müdafiəsinə istiqamətlənən, Yuvenal ədliyyə sahəsində beynəlxalq standartları müəyyən edən ən mühüm beynəlxalq-hüquqi sənədlərdən biri də “Pekin qaydaları” adlandırılan Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair Minimal Standart Qaydalarıdır. Pekin qaydaları BMT Baş Məclisinin 29 noyabr 1985-ci il tarixli 40//33 nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir [24, s.168-169]. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası “Birləşmiş Millətlər

Təşkilatının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid Minimal standart qaydaları”na 28 iyul 1993-cü ildə qoşulmuşdur.

Pekin qaydalarında yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatının ümumi prinsipləri, ibtidai istintaq və məhkəmə araşdırmasının, bu kateqoriyalı şəxslərə təyin olunması tövsiyə olunan təsir tədbirləri sistemi və onların tətbiqi xüsusiyyətlərini əks etdirən müddəalar təsbit olunmuş, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraitlərinin aradan qaldırılmasının zəruriliyi göstərilmiş, bu kateqoriyalı cinayət törətmiş şəxslərin islah olunması və yenidən tərbiyə əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur [2, s.16].

Bu beynəlxalq-hüquqi sənədin daha bir üstün cəhəti onun müddəalarının müxtəlif hüquq sistemləri çərçivəsində tətbiqini mümkün edən məzmununda formulə edilməsidir. Pekin qaydalarında yeniyetmə və gənclər üçün layiqli həyat və tərbiyə şəraitinin yaradılması əhəmiyyətli yer tutur ki, bu da öz növbəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın erkən profilaktikasının mühüm vasitəsi kimi qiymətləndirilir [31, s.664].

Bu beynəlxalq-hüquqi sənədin əsas məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin sonrakı kriminallaşmasına yol verilməməsi, uşağın cəmiyyətdən təcridinə deyil, onun sosial reabilitasiyası üçün zəruri olan tədbirlərin, cinayət törətmiş uşaqlara münasibətdə daha effektiv tərbiyəvi xarakterli məcburi təsir vasitələrinin, bu istiqamətdə uşaqların müdafiəsinin təmininin səmərəli mexanizmlərinin işlənib hazırlanması yollarının müəyyən edilməsindən ibarətdir [12, s.185; 13, s.51].

Pekin Qaydalarında ilk dəfə olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin inkişafı üçün əlverişli kimi qiymətləndirilən ümumi sosial-iqtisadi şəraitlər formulə edilmiş, beynəlxalq birliyin iştirakçı-dövlətlərinin məhz bunlara səy göstərməli olduqları xüsusi olaraq vurğulanmışdır.

Pekin Qaydalarının 1.3-cü bəndində qanunla münaqişədə olan yeniyetmə ilə ədalətli və humanist rəftar məqsədilə könüllülər, həmçinin məktəb və digər ictimai institutlar daxil olmaqla bütün mümkün ehtiyatların tam səfərbərliyini nəzərdə tutan tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyinə diqqət yetirilir.

Qaydalarda xüsusi olaraq qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsi bütün yeniyetmələr üçün sosial ədalətin hərtərəfli təmini

prosesi hər bir ölkənin milli inkişafının tərkib hissəsi olmalı və beləliklə də yeniyetmə və gənclərin müdafiəsinə, cəmiyyətdə onların mənafelərinin və əmin-amanlığın təmininə xidmət etməlidir (1.4-cü bənd).

Qaydaların 2.3-cü bəndində hər bir milli yurisdiksiya çərçivəsində bilavasitə yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucularına aid olan qanunlar, qaydalar və müddəalar kompleksinin qəbul edilməsi üzrə səylər göstərilməsinin zəruriliyi ilə yanaşı, onların hər bir iştirakçı dövlətdə mövcud olan iqtisadi, sosial və mədəni şərait kontekstində həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu qeyd olunmuşdur.

Pekin Qaydalarının 4.1-ci maddəsində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaşla bağlı müddəalar öz əksini tapsa da, yaşın aşağı həddi dəqiq göstərilməmişdir. Yalnız iştirakçı-dövlətlərə tövsiyə edilir ki, belə yaşın aşağı həddi dövlətin inkişafının tarixi və mədəni xüsusiyyətləri, habelə emosional, mənəvi və intellektual kamillik aspektləri nəzərə alınmaqla çox aşağı müəyyən edilməməlidir [7; 9, s.40-43].

2007-ci ildə Uşaq hüquqları üzrə Komitə Qaydaların bu bəndi üzrə öz mövqeyini dəqiqləşdirmiş, 12 yaşdan aşağı yaş cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən aşağı yaş həddi kimi beynəlxalq cəhətdən qəbul edilməz hesab edilmişdir. Qeyd edək ki, bu müddəalar 10 nömrəli qeyd şəklində 2007-ci ilin 25 aprel tarixində uşaq hüquqları üzrə Komitənin 44-cü sessiyası çərçivəsində “yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində uşaqların hüquqları” adlanan 32-ci maddəyə əlavə olunmuşdur [8].

Pekin Qaydalarının 5-ci maddəsinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakimə icraatı ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanın mənafeyinin təmininə və yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucularına qarşı həyata keçirilən istənilən cəza və digər təsir tədbirlərinin hüquq pozucusunun şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri və hüquq pozuntusunun halları ilə həmişə mütənəib olmasının təmininə yönəlməlidir [10, s.18]. Qaydalarda öz təsbitini tapmış mütənəiblik prinsipinə görə, yeniyetmə hüquq pozucularına əməllərinə qarşı görülən tədbirlər təkcə hüquq pozuntularının ağırlığına deyil, həm də yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinin, işin digər hallarının nəzərə alınmasına əsaslanmalıdır. Hüquq pozucusunun fərdi xüsusiyyətləri (məsələn, sosial statusu, ailədə vəziyyəti, vurulmuş ziyan, şəxsiyyəti ilə bağlı olan digər amillər) təyin edilən

tədbirlərin mütənəibliyinə təsir etməlidir (məsələn, zərərçəkmiş şəxsə vurulan ziyan kompensasiya etmək və ya onun tam şəkildə faydalı həyata dönmək arzusu nəzərə alınmaqla) [16, s.98].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair BMT-nin minimal standart Qaydalarının ən mühüm normalarından biri də 17-ci maddədir. Belə ki, 17.1-ci maddədə göstərilir ki, məhkəmə və digər səlahiyyətli orqanlar yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozucular barədə tətbiq olunacaq təsir tədbirlərini seçərkən aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutmalıdırlar:

- təsir tədbirlər hüquq pozuntusunun ağırlığı və digər halları, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyəti, onun və cəmiyyətin mənafeləri nəzərə alınmaqla təyin edilməlidir;

- azadlığı məhdudlaşdırmaq haqqında qərar yalnız diqqətlə, hərtərəfli və əsaslı araşdırıldıqdan sonra çıxarılmalı, bu şəxslər barəsində tətbiq olunan məhdudiyyət tədbirlərinin müddətləri mümkün qədər minimuma endirilməlidir;

- yetkinlik yaşına çatmayan yalnız başqasına qarşı zor işlətməklə ciddi qanun pozuntusunda təqsirli sayıldıqda, həmçinin digər müvafiq təsir tədbiri nəzərdə tutulmadıqda azadlıqdan məhrum edilə bilər;

- yetkinlik yaşına çatmayan tərəfindən az ağır və ağır zorakı cinayət törədildikdə yalnız işin bütün halları hərtərəfli araşdırıldıqdan sonra onlar barəsində mümkün qədər qısa müddətə azadlığının məhdudlaşdırılması haqqında qərar qəbul edilə bilər;

- yetkinlik yaşına çatmayanın qarşı təsir tədbirləri təyin olunarkən onun əmin-amanlığı haqqında məsələ əsas və müəyyənəddici olmalıdır.

Pekin Qaydalarının 18.1-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, səlahiyyətli dövlət orqanı yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində işlərə baxarkən geniş və kompleks təsir tədbirlərinin (qəyyumluğa verilmə, ictimai işlərə cəlb etmə, cərimə, kompensasiya və restitusiya və s.) təyini və həyata keçirilməsi imkanına malik olmalıdır.

Pekin Qaydalarında cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların şərti məhkum olunması ilə bağlı məsələlər də diqqətdən yayınmamışdır. Qaydalarda şərti məhkum olunan yeniyetmələr cəmiyyətin köməyinin və dəstəyinin almasının, səlahiyyətli orqanın nəzarətinə verilməsinin, yüngülləşdirilmiş rejimli islah müəssisələri, tərbiyə evləri, gündüz hazırlıq mərkəzləri və digər analoji formalardan azadlıqdan məhrum etməyə alternativ təsir tədbirləri kimi istifadənin məqsədəuyğunluğu qeyd olunur.

Pekin Qaydalarında yetkinlik yaşına çatmayanların işlərində konfidensiallığın təmininə də xüsusi önəm verilmiş (yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucusunun şəxsiyyəti haqqında informasiyanın yayılmaması, mediada dərc olunmaması və s.) konfidensiallığın təmininin prinsip səviyyəsinə yüksəldilməsinə cəhd edilmişdir [25, s.13-15].

Pekin Qaydalarının ən mühüm müddəələrindən biri də yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusi ədalət mühakimə orqanlarının yaradılmasının və yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəzanın tərbiyəvi-islax xarakterli tədbirlərlə əvəz edilməsinin məqsəduyğunluğu ilə bağlı müddəalardır [26, s.202].

Yetkinlik yaşına çatmayanların, o cümlədən cinayət törətmiş yeniyetmələrin hüquqi müdafiəsi sahəsində qəbul edilmiş və hazırda beynəlxalq standartlara çevrilmiş sənədlər sırasında Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il tarixli BMT Konvensiyasının müstəsna əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi deyildir ki, Konvensiya uşaq hüquqlarının Ümumdünya Konstitusiyası adlandırılır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasına 1992-ci ildə qeyd-şərtsiz qoşulmuşdur.

Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyanın əsas xüsusiyyəti onun kompleks xarakter daşımasıdır. A.Tağıyevin qeyd etdiyi kimi, konvensiya iştirakçı dövlətlərin üzərinə “milli qanunvericilik rejiminin qeyd olunan sənəddə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələrə uyğun olmasını və ədliyyəyə ədalətli, səmərəli və çevik çıxışa təminat verən düzgün və səmərəli qanunvericilik və inzibati prosedurların qəbul olunması, habelə müvafiq tədbirlərin görülməsini təmin etmələrini” bir vəzifə kimi müəyyən edir [6, s.6].

Konvensiyada ilk dəfə olaraq beynəlxalq səviyyədə məhz hansı yaşda olan şəxslərin uşaq hesab edilməsi məsələsinə aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir insan 18 yaşına çatanadək bu Konvensiyanın məqsədləri üçün uşaq sayılır bir şərtlə ki, həmin uşaq barəsində tətbiq edilən qanuna görə o, yetkinlik yaşına daha əvvəl çatmış olmasın.

Konvensiyanın əsas və aparıcı ideyası uşaqların hüquqlarının hərtərəfli və maksimal effektiv müdafiəsinin təmini zəruriliyidir. Konvensiyanın 3.1-ci maddəsində belə bir müddəə təsbit olunmuşdur: sosial təminat məsələləri ilə məşğul olan dövlət və ya özəl müəssisələr, habelə məhkəmələr, inzibati və ya qanunvericilik orqanları əsas diqqəti uşaqların mənafelərinin və əmin-amanlığının daha yaxşı təmin edilməsinə yönəltməlidirlər.

Konvensiya qanunla münaqişədə olan yetkinlik yaşına çatmayanlarla rəftar qaydalarını müəyyən edir və iştirakçı-dövlətlərə bu qaydaları öz milli qanunvericilik sistemində əks etdirmələrini tövsiyə edir. Konvensiyanın 37-ci maddəsinə uyğun olaraq iştirakçı-dövlətlər: heç bir uşağın işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə məruz qalmamasını; yaşı 18-dən az olan şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərə görə onlara ölüm hökmünün və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə kimi cəzaların tətbiqinin qadağan edilməsini; heç bir uşağın qanunsuz və ya əsassız olaraq azadlıqdan məhrum edilə bilməməsi; uşağın həbsi, tutulması, azadlıqdan məhrum edilməsi qanun əsasında həyata keçirilməsi və yalnız qanunla müəyyən edilmiş zaman dövründən daha qısa müddətdə və son cəza tədbiri keyfiyyətində nəzərdə tutulmasını; azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşağa qarşı humanist davranışın sərgilənməsi, onun şəxsi ləyaqətinə hörmətlə yanaşılması və bu zaman onun yaşı ilə bağlı tələbatların nəzərə alınmasını; azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşağın dərhal hüquqi, sosial-psixoloji və digər xarakterli yardım almaq hüququnun təmin edilməsi və bu yardımın əlçatan olması, onun azadlıqdan məhrum edilməsinin qanuniliyinə məhkəmə və ya digər səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz orqan qarşısında etiraz etmək hüququna malik olmasını təmin edirlər.

Konvensiyanın 40-cı maddəsinə görə iştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən, onun pozulmasında ittiham olunan və ya təqsirli bilinən hər bir uşağın elə bir rəftara hüququ olduğunu qəbul edirlər ki, həmin rəftar uşaqda ləyaqət və mənlilik hissinin inkişafına kömək edir, onda başqalarının hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət hissini möhkəmləndirir və bu zaman uşağın yaşı və onun cəmiyyətə reinteqrasiya olunmasına və cəmiyyətdə faydalı rol oynamasına kömək göstərilməsini arzu edildiyini nəzərə alınır [1, s.91; 6, s.7].

Eyni zamanda, konvensiyanın işlənib hazırlanması, onun qəbulu prosesində bir sıra boşluqlara da yol verildiyi qeyd olunmalıdır. Belə ki, onda təsbit olunmuş müddəaların sistemli təhlili bu mühüm sənəddə bilavasitə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş əsas prinsiplərinin formulə edilmədiyini söyləməyə əsas verir.

Qeyd edək ki, konvensiyanın bu boşluğu beynəlxalq-hüquqi standartlar kateqoriyasına aid edilən digər sənədlərdə aradan qaldırılmışdır. Belə

ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında hüquq pozuntularının profilaktikasına istiqamətlənən əsas beynəlxalq sənəd BMT-nin yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının qarşısının alınmasının Rəhbəredici prinsipləridir (Ər-Riyad prinsipləri) və bu sənəd BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1990-cı ildə keçirilən 68-ci plenar iclasında 45/112 nömrəli Qətnamə ilə qəbul edilmişdir.

Bu beynəlxalq-hüquqi sənəddə əsasən aşağıdakı prinsiplər öz təsbitini tapmışdır:

1) Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması cəmiyyətdə cinayətkarlığın qarşısının alınmasının ən mühüm aspektidir, gənclər isə qanuni, sosial faydalı fəaliyyətdə iştirak etmək, cəmiyyətə və həyata humanist baxış və mövqe formalaşdırmaq yolu ilə cinayətkar fəaliyyətə yol verməyən ümumbəşəri əxlaqi dəyərlər və prinsiplər əsasında tərbiyə olunmalıdırlar;

2) Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması erkən uşaqlıq dövründən başlayaraq onların inkişafının təşviqi və şəxsiyyətlərinə hörmət etməyə, yeniyetmələrin harmonik inkişafının təmininə istiqamətlənən bütöv cəmiyyətin səyləri ilə mümkündür;

3) Yeniyetmələrin cəmiyyətdə aktiv rol oynaması, onun tam əsaslı iştirakçılarına çevrilməsi üçün təşkilati-hüquqi, sosial-psixoloji və sair xarakterli tədbirlər sistemi işlənib hazırlanmalı, qəbul edilərək reallaşdırılmalıdır;

4) Cinayətkarlığın qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş istənilən proqramın, fəaliyyət planının və strategiyanın əsas vəzifəsi erkən uşaqlıq dövründən başlayaraq yeniyetmələrin mənafələrinin və onların əmin-amanlığının ən yaxşı səviyyədə təmin olmasından ibarət olmalıdır [19, s.21].

Ər-Riyad prinsiplərində milli səviyyədə dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, həmçinin özəl sektorun, icma nümayəndələrinin, habelə uşaqların tərbiyəsi, təhsili, məşğulluğu, sosial məsələləri ilə məşğul olan müəssisələrin, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün birgə tədbirlərin qəbulu məqsədilə sıx əməkdaşlığın vacibliyi xüsusi olaraq vurğulanır.

Bu sənədin 1-ci bəndində uşaq cinayətkarlığının determinantları qismində çıxış edən kriminogen amillərin neytrallaşdırılması ilə yanaşı, yetkinlik yaşına çatmayanlarda antikriminogen vərdişlərin formalaşdırılması zəruriliyi haqqında müddəalar təsbit olunmuşdur. Sənədin 2-ci bəndində göstərilir

ki, yeniyetmələrin harmonik inkişafı məqsədləri ilə bütün cəmiyyət tərəfindən həyata keçirilən səylər yalnız erkən yaşlardan şəxsiyyətin inkişafını təşviq etdiyi halda səmərəli olacaq və yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınmasında real və müsbət nəticələrin əldə edilməsinə imkan verəcəyi halda səmərəli olacaqdır. 5-ci Prinsipdə ciddi zərər vurmaqla bağlı olmayan cinayətlərə görə uşaqların azadlıqdan məhrum etmə və azadlığı məhdudlaşdırma kimi cəza növlərinin təyin olunmamasının məqsədəuyğunluğu xüsusi olaraq vurğulanır [2, s.91]. 10-cu bənddə BMT-nin antikriminogen amillərə münasibətdə mövqeyi dəqiqləşdirilir: ailə, icma, məktəb, əmək kollektivi, həmçinin könüllü təşkilatlar bütün uşaqların müasir ictimai həyata hazırlanması və integrasiyasına kömək edən profilaktik fəaliyyətə, bu istiqamətdə həyata keçirilən siyasətə cəlb olunmalıdır.

Sənəddə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin və onlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması ilə bağlı elmi tədqiqatların, informasiya, bilik və təcrübə mübadiləsinin vacibliyinə də xüsusi diqqət yetirilir.

Ər-Riyad Rəhbəredici prinsiplərində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası üzrə tədbirlərin bir neçə səviyyəsi fərqləndirilmiş, yüksək risk qrupuna daxil olan uşaqlara kömək göstərilməsi, təkrar hüquq pozuntularının qarşısının alınması üzrə profilaktik tədbirlərin, digər tədbirlərlə məcmu halda cinayətkarlığın daha dərinədə olan səbəblərinin aradan qaldırılmasına kömək edəcəyi qeyd olunmuş, bütün bunların isə son nəticədə uşaqların cəmiyyətə reintegrasiyası proseslərini sürətləndirməyə imkan verəcəyi göstərilmişdir [22, s.122].

Ər-Riyad rəhbəredici prinsipləri, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığının qarşısının alınmasının ümumi istiqamətlərini müəyyən edərək bu fəaliyyətin hərtərəfli və kompleks planlaşdırılması zəruriliyini də nəzərdə tutur:

- mövcud problemlərin, qəbul edilmiş və ya qəbul ediləcək proqramların, xidmətlərin, bu işə cəlb olunacaq strukturların və mövcud ehtiyatların sistemli analizi;

- profilaktik fəaliyyətdə iştirak edən səlahiyyətli orqanların, müəssisə və təşkilatların bu işə cəlb olunacaq əməkdaşların vəzifələrinin və bu vəzifələrin icra mexanizmlərinin dəqiq müəyyən olunması;

- yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması sahəsində dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının

fəaliyyətinin lazımı səviyyədə əlaqələndirilməsi üzrə mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;

- proqnozlaşdırma əsasında bu istiqamətdə siyasətin, dövlət strategiyasının, fəaliyyət planlarının hazırlanması, onların daima nəzarətdə saxlanılması və həyata keçirilməsinin müxtəlif mərhələlərində hərtərəfli təhlil və monitorinqinin aparılması;

- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən hüquq pozuntularının törədilməsi imkanlarının aşağı salınmasının ən effektiv metod, üsul və vasitələrin işlənilməsi;

- geniş xidmətlər və proqramlar çərçivəsində profilaktik fəaliyyətdə icmaların iştirakının təmini;

- profilaktik fəaliyyəti həyata keçirən dövlət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyətinin fəal üzvləri arasında sıx əməkdaşlığın və qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətin təmini [19, s.21-22].

Digər beynəlxalq-normativ sənədlərdə də yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqi müdafiəsinə istiqamətlənməklə müəyyən dərəcədə beynəlxalq-hüquqi standartlar səviyyəsinə yüksəlmiş müddəalara rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan tədbirlər haqqında BMT-nin 1990-cı il tarixli Minimal standart qaydalarında (Tokio qaydaları) hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsi və xarakteri, hüquq pozucusunun şəxsiyyəti və həyat şəraiti, həmçinin cəmiyyətin müdafiəsinin və yeniyetmələrin əsasız olaraq azadlıqdan məhrum edilməməsinin təmini məqsədləri ilə həbs və azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan geniş təsir tədbirləri dairəsi təsbit olunmuşdur. Tokio qaydalarında qeyd olunur ki, həbs və azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan təsir tədbirlərinin növləri və sayı elə müəyyən edilməlidir ki, bu zaman məsuliyyətin və cəzanın differensiasiyası imkanları, hökmün icrasının təmini və cəzanın məqsədlərinə nail olunması üçün hüquqi vasitələr mövcud olsun (Tokio qaydalarının 8.2 və 9.2-ci maddələri) [16, s.98-99].

Tokio qaydalarında nəzarət, müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi, fərdi iş, qrup terapiyası, yaşayış yerləri üzrə proqramlar, müxtəlif kateqoriyalı hüquq pozucuları ilə xüsusi rəftar qaydaları və sair kimi məsələlərlə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır. Tokio qaydalarında qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində nəzarətin əsas məqsədi hüquq pozuntularının residivinin qarşısının alınmasından və cinayətin təkrar törədilməsi ehtimalını minimuma salmaq üçün onların ictimai həyatda iştirak etmələrinə, habelə zərərçəkmiş şəxsin qanuni maraqları və mənafeləri nəzərə alınmaqla bu şəxslərin cəmiyyətdə

normal həyata qayıtmalarına kömək etməkdən ibarətdir [23].

2005-ci ilin 25 aprelində qəbul edilmiş “Qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət və cavablar: yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətlərinin qarşısının alınması sahəsində strateji ittifaqlar və ədalət mühakiməsi” adlanan Banqkok bəyannaməsində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ədalət mühakiməsinə xüsusi diqqətin yetirilməsi, qanunla münaqişədə olan uşaqlara kömək göstərilərkən onların cinsi, sosial vəziyyəti və inkişafı sahəsində tələbatlarının nəzərə alınması üzrə xüsusi qaydalara və prosedurlara uyğun norma və standartların işlənilib hazırlanması təklif edilmişdir [11, s.163-172].

Araşdırma və müqayisəli-hüquqi təhlil nəticələrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, beynəlxalq aktlarla ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı yetkinlik yaşına çatmayanlarının hüquqlarının müdafiəsi üzrə aşağıdakı minimal təminatlar müəyyən olunur:

- 1) Yeniyetmələrin yaşının və xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının zəruriliyi - Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın və Pekin qaydalarının müddəalarına uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı onların yaşının və yenidən tərbiyə olunmasına kömək göstərmək arzusu və niyyətinin olmasının nəzərə alınması olduqca vacibdir. Beynəlxalq aktlarda qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayanın yaşının və inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması prinsipi - məhkəmə iclası prosedurunun dəyişdirilməsi və ya yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusi ədalət mühakiməsi sisteminin yaradılması zəruriliyinə gətirə bilər [18, s.50-64].

- 2) Uşağın hüquqlarının və qanuni maraqlarının, mənafeyinin müdafiəsinə istiqamətlənmiş əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyinə, o cümlədən ədalət mühakimə sisteminə cəlb edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların mənafeələrinin daha yaxşı təmini üzrə xüsusi mexanizmlərin və prosedurların, qanunvericilik normalarının qəbuluna xüsusi diqqət yetirilir.

- 3) Standartlarda yetkinlik yaşına çatmayanın məhkəmə baxışında bilavasitə iştirakının ona zərər vura bilməsinin (xüsusən də mənəvi-psixoloji baxımdan) mümkünlüyü xüsusi qeyd olunur, yetkinlik yaşına çatmayanla rəftarın onun hüquqi statusuna hörmət prinsipi nəzərə alınmaqla qurulmalı olduğu göstərilir [15, s.179-180].

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət-hüquqi müdafiəsi sahəsində qəbul edilən və hazırda

beynəlxalq standartlara çevrilən sənədlərin müqayisəli-hüquqi təhlili göstərir ki, onlarda Milli səviyyədə yeniyetmələrin cinayətkarlığının qarşısının alınmasının konseptual istiqamətləri sırasında aşağıdakı məsələlər kompleksinin həll edilməsinin məqsədəuyğunluğu qeyd olunur:

- yetkinlik yaşına çatmayanlarla humanist davranış üzrə beynəlxalq standartların milli cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası;

- yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucularının stigmatizasiyasının qarşısının alınması;

- ədalət mühakimə icraatına cəlb olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucularının şəxsiyyətinə, mənəvi-psixoloji və fiziki tamlığına zərər vurulmasının qarşısının alınması;

- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitlərin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş xüsusi tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması və bu tədbirlər sistemində erkən profilaktika xüsusi diqqət verilməsi;

- yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət və digər cəmiyyətsizlik fəaliyyətə cəlb etmə faktları ilə mübarizənin gücləndirilməsi;

- yetkinlik yaşına çatmayanların dekriminallaşdırılmasına və resosializasiyasına istiqamətlənmiş zədə (o cümlədən mənəvi-psixoloji) doğurmayan sosial texnologiyaların, hüquqi prosedurların və mexanizmlərin tətbiqi üzrə xüsusi innovativ metod və vasitələrin işlənilib hazırlanması, bu istiqamətdə fəaliyyətin institusional əsaslarının yaradılması [22, s.110].

Təhlil göstərir ki, beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə yetkinlik yaşına çatmayan cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə əsas verən yaşla bağlı dəqiq norma mövcud deyildir. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın müddəalarında sadəcə iştirakçı-dövlətlərin daha aşağı yaşda olan uşaqların cinayət qanunvericiliyini pozmaq iqtidarında olmadığını göstərən minimal yaşı müəyyən etmələri tələb olunur (maddə 40.3). Pekin qaydalarında təsbit olunan əsas müddə-prinsiplərdən birində isə “emosional, mənəvi və intellektual yetişkinlik aspektləri diqqətə alınaraq belə bir yaşı həddən artıq aşağı yaş səviyyədə olmamasının nəzərə alınmasının vacibliyi göstərilir” (4.1-ci bənd). E.N.Karabanovanın qeyd etdiyi kimi, Pekin qaydalarının 2.2-ci bəndinə verilən şərhə uyğun olaraq minimal yaş həddi hər bir hüquq sisteminin xüsusiyyətlərindən asılıdır və belə bir həddi müəyyən edilərkən iştirakçı-dövlətlərin iqtisadi, sosial siyasi, mədəni və hüquqi sistemlərindəki fərqlər tam şəkildə

nəzərə alınmalıdır. Ona görə də “yetkinlik yaşına çatmayan” anlayışı 7-18 və daha yuxarı geniş yaş diapozonunu əhatə edir. Belə bir geniş diapozon milli hüquq sistemlərinin olduqca müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla qaçılmazdır [21, s.161].

Cinayət məsuliyyətinin minimal yaş həddinə müasir beynəlxalq yanaşma uşağın cinayət məsuliyyəti ilə bağlı mənəvi və psixoloji mərhumiyyətləri keçirmək qabiliyyəti, yəni yetkinlik yaşına çatmayanın fərdi psixofizioloji xüsusiyyətləri və əqli inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla müəyyən edilməsini nəzərdə tutur [29, s.29].

Qeyd edək ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən minimal yaş həddinin unifikasiyası haqqında məsələ o qədər də sadə deyildir. Ümumiyyətlə isə ayrı-ayrı dövlətlərin tarixi və mədəni inkişaf xüsusiyyətləri, siyasi, iqtisadi və sosial sistemlərdə mövcud olan fərqlər nəzərə alınmaqla prinsipcə belə bir unifikasiyanın beynəlxalq səviyyədə minimal yaşla bağlı vahid yanaşmanın təsbit edilməsinin olduqca mürəkkəb və çətin olduğunu deyə bilərik. Bu da uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasında, digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə belə yaşı müəyyən edilməməsi faktının özünün təsadüf olmadığını göstərir [24, s.170-171].

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsinə, o cümlədən cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının cinayət-hüquqi vasitələrlə müdafiəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq standartlar səviyyəsinə yüksəlmiş beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş normaların və müddəaların təhlili göstərir ki, istər Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada, istər Pekin qaydalarında və Ər-Riyad prinsiplərində, həmçinin digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə yetkinlik yaşına çatmayan cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə əsas verən yaş dəqiq müəyyən olunmamışdır. Belə ki, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada, habelə Pekin qaydalarında yalnız minimal yaşı həddən aşağı səviyyədə olmamasının, belə bir yaş həddini müəyyən edərkən yetkinlik yaşına çatmayanların “emosional, mənəvi və intellektual yetişkinlik aspektləri diqqətə alınmasının” vacibliyi göstərilir.

Ümumən yeniyetmələrin, o cümlədən cinayət törətmiş yeniyetmələrin hüquqlarının və mənafələrinin müdafiəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq sənədlərin təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dünyada beynəlxalq qanunvericilik, bu sahədə mövcud beynəlxalq-hüquqi standartlar müxtəlif hüquqi vasitələrdən və mexanizmlərdən istifadə etməklə

yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarını kifayət qədər təmin edir. Lakin yaddan çıxarılmamalıdır ki, beynəlxalq sənədlərin bir çox müddəaları tövsiyəedici xarakter daşıyır ki, bu da sözsüz ki, hüquqtəbqiində və hüquqreallaşdırmada çətinliklər və mürəkkəbliklər doğurur. Bununla belə, dünya birliyinin uşaqların hüquqi müdafiəsi problemləri ilə bağlı sərgilədiyi narahatçılıq yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində yeni beynəlxalq-hüquqi aktların qəbulunun, qüvvədə olanların səmərəliliyinin artırılması məqsədilə təkmilləşdiriləcəyinə ümid etməyə imkan verir.

Təsadüfi deyildir ki, Uşaq hüquqları üzrə BMT Komitəsinin 8 oktyabr 1999-cu il tarixli yekun qeydlərin 6-cı bəndində göstərilir ki, Komitə iştirakçı-dövlətlərə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi və yuvenal cinayət mühakimə icraatı sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi prosesini sürətləndirməyə, uşaqların narkomaniyadan, pornoqrafiyadan, bütün növ zorakılıqdan, o cümlədən məişət-ailə zorakılığı hallarından müdafiəsinin təmini istiqamətində zəruri tədbirlərin qəbul edilərək həyata keçirilməsini tövsiyə edir.

Beynəlxalq aktlar, onlarda təsbit olunan norma

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Həsənova Ş. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin bəzi aktual problemləri//”Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və kriminalistik problemləri” mövzusunda 17 aprel 2023-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında keçirilmiş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2023, s.91
2. İsmayılov Ü.D. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsi problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016, s.15
3. Qasımova A.M. Müasir beynəlxalq hüquqda hərbi münafişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2021.
4. Məmmədov R. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı beynəlxalq hüquq normalarının implementasiya vəziyyəti// “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və kriminalistik problemləri” mövzusunda 17 aprel 2023-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında keçirilmiş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2023, s.74-75.
5. Mikayıllı Y.R. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi sahəsində bəzi problemlərə dair//Qanun. 2024. №3(353).
6. Tağıyev A. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və icraatın xüsusiyyətləri//Ali Məhkəmənin Bülleteni. 2024. №2.
7. URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml.
8. URL:<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.?reldoc=y&docid=4ffd3c082>
9. Melchiorre A., Atkins E. At wat age are school-cildren employed, married and taken to court Trends over time//The Right to Education Project. 2011. P.40-43.

10. Ангараева М.Д. Международные стандарты в области правосудия несовершеннолетних// Дружественное к ребенку правосудие и проблемы ювенальной уголовной политики: материалы 4-й Межд.науч.-практ.конф., посвящ. 90-летию Верховного суда Республики Бурятия. Улан-Удэ. 2013, с.18
11. Бангкокская декларация «Взаимодействие и ответные меры: стратегические союзы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия». Принята 18-25 апреля 2000г./Международные акты по вопросам уголовного судопроизводства: хрестоматия. В 3-х томах. Т.2. Документы ООН/Сост.З.Д.Еникеев, Л.М.Ашировва, Е.Г.Васильева, Е.В.Ежова. Уфа, 2007, с.163-172.
12. Белякова А.В., Воскобитова Л.А., Габов А.В. и др. Проблемы развития процессуального права России: монография/под ред.В.М.Жуйкова. М., 2016, с.185
13. Ведерникова О. Ювенальная юстиция: опыт и перспективы//Российская юстиция. 2000. №7, с.51.
14. Виноградов А.В. Роль международных правовых норм в формировании уголовной политики России в отношении несовершеннолетних//Вестник Сибирского юридического института ФСИН России.2012. №2(11), с.180.
15. Габдрашитова В.Р. К вопросу о международных стандартах правосудия по делам о преступлениях несовершеннолетних//Правовое государство: теория и практика. 2019. №4(58), с.179-180.
16. Гаврилов С.Т., Анисимов А.А. Международно-правовое регулирование охраны прав и законных интересов несовершеннолетних при отправлении правосудия//Территория науки. 2013. №5.
17. Декларация прав ребенка 1959г./Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. М.: Юрид.литература, 1990, с.385-388.
18. Замечание общего порядка №10(2007) «Права детей в рамках отправления правосудия в отношении несовершеннолетних». Принято на сорок четвертой сессии Комитета ООН по правам ребенка 25 апреля 2007//Вопросы ювенальной юстиции. 2007. №4(13), с.50-64
19. Иванова Л.М., Харитонов А.В. Международно-правовые основы ювенальной юстиции//Глаголь правосудия. 2019. №2(20).
20. Казакова Л.С. Соотношение международного права и внутригосударственного законодательства в сфере прав несовершеннолетних//<http://justicemaker.ru/view-article.php?art=21116&id=11>.
21. Карабанова Е.Н. Возрастной критерий уголовно-правовой деликтоспособности лица//Закон. 2024, №1.
22. Коновалова И.А. Международные стандарты в области предупреждения правонарушений несовершеннолетних, их внедрение в российское законодательство//Образование и право. 2013. №1(41)-2(42).
23. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): Резолюция 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г./URL: <http://www.consultant.ru/>
24. Нечипоренко Д.А. Подходы к определению минимального возраста наступления уголовной ответственности (международно-правовой аспект)// Труды Института государства и права Российской академии наук. 2013. №5, с.168-169.
25. Пашин С.А. Пекинские правила и некоторые положения российского уголовного законодательства//Вопросы ювенальной юстиции. 2011. №4, с.13-15.
26. Прокументов Л.М. Проблемы определения возраста привлечения к ответственности несовершеннолетних в уголовном законодательстве РФ//Вестник Томского государственного университета. 2017. №419.
27. Садовникова М.Н. Международные стандарты обращения с несовершеннолетними правонарушителями: некоторые терминологические проблемы, обзор основных нормативно-правовых актов//Сибирский юридический вестник. 2005. №5.
28. Спесивов Н.В. Классификация международных стандартов прав несовершеннолетних

участников уголовного процесса//Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2014. №2(97), с.215-219.

29. Трунов И.Л., Айвар Л.К. Вопросы уголовного права и уголовной политики в отношении несовершеннолетних//Журнал российского права. 2005. №10, с.29.

30. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека в сфере российского уголовного судопроизводства: автореф. дисс....к.ю.н. Чедлябинск, 2005.

31. Якушева Т.В., Якушев И.И. Основные положения Пекинских правил о несовершеннолетних в уголовном судопроизводстве//Экономика и социум. 2014. №4(13), с.664.

XÜLASƏ

Məqalədə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət-hüquqi müdafiəsi sahəsində qüvvədə olan beynəlxalq standartlar, yəni uşaqların müdafiəsinə, o cümlədən cinayət-hüquqi müdafiəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq-hüquqi sənədlər nəzərdən keçirilmiş və təhlil edilmişdir. Bu məqsədlə BMT-nin 1959-cu il tarixli Uşaq Hüquqları Bəyannaməsinin, BMT-nin 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın, BMT-nin 1985-ci il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair Minimal standart qaydaları”nın (Pekin qaydaları), Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il tarixli BMT Konvensiyasının, BMT-nin 1990-cı il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün BMT-nin Rəhbəredici prinsipləri” (Ər-Riyad prinsipləri), Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan tədbirlər haqqında BMT-nin 1990-cı il tarixli Minimal standart Qaydalarının (Tokio qaydaları) norma və müddələrinin müqayisəli-hüquqi analizi həyata keçirilmişdir.

Göstərilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsinə, o cümlədən cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının cinayət-hüquqi vasitələrlə müdafiəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq standartlar səviyyəsinə yüksəlmiş beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş normaların və müddələrin təhlili istər Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada, istər Pekin qaydalarında və Ər-Riyad prinsiplərində, həmçinin digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə yetkinlik yaşına çatmayanı cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə əsas verən minimal yaş həddi dəqiq müəyyən olunmamışdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların, xüsusən də cinayət törətmiş yeniyetmələrin hüquqlarının və mənafeələrinin müdafiəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq sənədlərin təhlili göstərir ki, bu sahədə mövcud beynəlxalq standartlar müxtəlif hüquqi vasitələrdən və mexanizmlərdən istifadə etməklə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsinə müəyyən dərəcədə təmin etsə də, bu istiqamətdə beynəlxalq-hüquqi sənədlərin təkmilləşdirilməsi, xüsusən də yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən minimal yaş həddinin daha dəqiq müəyyən olunması, belə bir yaşın müəyyən olunmasının konkret meyarlarının işlənilib hazırlanması zəruriliyi mövcuddur. Məqalədə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi məsələlərini tənzimləyən cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin, uşaqların narkomanlıqdan, pornoqrafiyadan, bütün növ zorakılıqdan, o cümlədən ailə-məişət zorakılığı hallarından cinayət-hüquqi vasitələrlə effektiv müdafiəsinin təmini istiqamətində zəruri tədbirlərin qəbul edilməsinin vacibliyi qeyd olunmuşdur.

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF INDUSTRIAL- LEGAL PROTECTION OF MINORITIES

ANAR JAVADOV

Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the Doctor of Sciences program at Baku State University, Teacher of the Shamakhi branch of the Azerbaijan State Pedagogical University, Member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan

SUMMARY

The article reviews and analyzes the international standards in force in the field of criminal protection of minors, that is, international legal documents aimed at the protection of children, including criminal protection. For this purpose, the UN Declaration on the Rights of the Child of 1959, the UN International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the UN "Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice" of 1985 (Beijing Rules), the UN Convention on the Rights of the Child of 1989, the UN "UN Guiding Principles for the Prevention of Juvenile Delinquency (Riyadh Principles) of 1990; A comparative legal analysis of the norms and provisions of the 1990 UN Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (Tokyo Rules) was carried out.

It has been shown that the analysis of the norms and provisions established in international documents that have risen to the level of international standards aimed at protecting the rights of minors, including the rights of minors who have committed crimes through criminal law, has not clearly defined the minimum age limit that provides grounds for holding a minor criminally liable, whether in the Convention on the Rights of the Child, the Beijing Rules and the Riyadh Principles, or in other international legal documents.

An analysis of international documents aimed at protecting the rights and interests of minors, especially juveniles who have committed crimes, shows that although existing international standards in this area provide protection of the rights of minors to a certain extent through the use of various legal means and mechanisms, there is a need to improve international legal documents in this area, in particular, to more precisely determine the minimum age that allows minors to be held criminally liable, and to develop specific criteria for determining such an age.

The article highlights the importance of improving criminal and criminal procedural legislation regulating the administration of justice in cases of minors, and adopting necessary measures to ensure the effective protection of children from drug addiction, pornography, all types of violence, including domestic violence, through criminal legal means.

AZYAŞLILARIN CEZA HUKUKU KORUNMASI ALANINDA ULUSLARARASI STANDARTLAR

ANAR CAVADOV

Hukuk Doktoru, Bakü Devlet Üniversitesi Fen Bilimleri Doktorası programında doktora öğrencisi, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamalı Şubesi öğretim görevlisi, Azərbaycan Cumhuriyeti Barosu üyesi, Avukat

ÖZET

Bu makalede, küçüklərin cezai hukuki korunması alanında yürürlükte olan uluslararası standartlar, yəni cezai hukuki koruma da daxil olmaq üzere çocukların korunmasını amaçlayan uluslararası hukuki belgeler incelenmekte ve analiz edilmektedir. Bu amaçla, 1959 tarihli BM Çocuk Hakları Bildirgesi, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1985 tarihli BM Çocuk Adalet Sisteminin Uygulanmasına İlişkin Asgari Standart Kurallar (Pekin Kuralları), 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1990 tarihli BM Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Rehber İlkeler (Riyad İlkeleri) ve 1990 tarihli BM Gözaltı Dışı Tedbirlere İlişkin Asgari Standart Kurallar (Tokyo Kuralları) norm ve hükümlerinin karşılaştırmalı bir hukuki analizi yapılmıştır.

Ceza hukuku kapsamında suç işleyen küçüklərin haklarının korunması da daxil olmaq üzere, küçüklərin haklarını korumayı amaçlayan uluslararası standartlar düzeyine ulaşmış uluslararası belgelerde yer alan norm ve hükümlerin analizi, hem Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, Pekin Kuralları'nda ve Riyad İlkeleri'nde hem de diğer uluslararası hukuk belgelerinde, bir küçüğün cezai sorumluluğa getirilmesi için zemin hazırlayan asgari yaş sınırını açıkça tanımlamadığı görülmüştür.

Küçüklərin, özellikle de suç işleyen ergenlerin hak ve çıkarlarını korumayı amaçlayan uluslararası belgelerin analizi, bu alandaki mevcut uluslararası standartların çeşitli yasal araç ve mekanizmalar kullanılarak küçüklərin haklarının belirli bir ölçüde korunmasını öngörmesine rağmen, özellikle küçüklərin cezai sorumluluğa getirilmesine olanak tanıyan asgari yaş sınırını daha doğru bir şekilde belirlemek ve böyle bir yaşı belirlenmesi için özel kriterler geliştirmek amacıyla bu yönde uluslararası hukuk belgelerinin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Makalede, küçüklərə yönelik adaletin sağlanmasını düzenleyen ceza ve ceza muhakemeleri mevzuatının iyileştirilmesinin ve çocukların uyuşturucu bağımlılığı, pornografi, aile içi şiddet de daxil olmaq üzere her türlü şiddetten ceza hukuku yoluyla etkili bir şekilde korunmasını sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasının önemi vurgulanmaktadır.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ В ОБЛАСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ МЕНЬШИНСТВ

АНАР ДЖАВADOV

Доктор философии в области права, докторант программы докторантуры Бакинского Государственного Университета, преподаватель Шамахинского филиала Азербайджанского Государственного Педагогического Университета, член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются и анализируются действующие международные стандарты в области уголовно-правовой защиты несовершеннолетних, то есть международно-правовые документы, направленные на защиту детей, включая уголовно-правовую защиту. Для этого проведен сравнительно-правовой анализ норм и положений Декларации прав ребенка ООН 1959 года, Международного пакта ООН о гражданских и политических правах 1966 года, Минимальных стандартных правил ООН, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних 1985 года (Пекинские правила), Конвенции ООН о правах ребенка 1989 года, Руководящих принципов ООН по предупреждению преступности среди несовершеннолетних 1990 года (Эр-Риядские принципы) и Минимальных стандартных правил ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением, 1990 года (Токийские правила). Показано, что анализ норм и положений, установленных в международных документах, достигших уровня международных стандартов, направленных на защиту прав несовершеннолетних, в том числе на защиту прав несовершеннолетних, совершивших преступления, уголовно-правовым путем, не выявил четкого определения минимального возраста, дающего основание для привлечения несовершеннолетнего к уголовной ответственности, как в Конвенции о правах ребенка, Пекинских правилах и Эр-Риядских принципах, так и в других международно-правовых документах. Анализ международных документов, направленных на защиту прав и интересов несовершеннолетних, особенно подростков, совершивших преступления, показывает, что хотя существующие международные стандарты в этой области в определенной мере предусматривают защиту прав несовершеннолетних путем использования различных правовых средств и механизмов, существует необходимость совершенствования международно-правовых документов в этом направлении, в частности, более точного определения минимального возраста, позволяющего привлечь несовершеннолетних к уголовной ответственности, и разработки конкретных критериев определения такого возраста. В статье подчеркивается важность совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства, регулирующего осуществление правосудия в отношении несовершеннолетних, а также принятия необходимых мер по обеспечению эффективной защиты детей от наркомании, порнографии, всех видов насилия, в том числе домашнего, уголовно-правовыми средствами.

Təqdim edən: h.f.d. Y.S.Abdullayev

Daxil olma tarixi: 26.08.2025

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib.

Çapa imzalanma tarixi: 15.09.2025